

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію

«КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ЛЮБОВІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ КУЛЬТУРІ»

к.філос.н., н.с. філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Туренка Віталія Едуардовича**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Тема дисертаційного дослідження «Концептуалізація ідеї любові в античній філософії», що представив Віталій Едуардович Туренко на здобуття наукового ступеня доктора наук, є актуальною у двох аспектах.

По-перше, любов – це базова онто-антропологічна категорія, що просотує історію європейської філософської думки, осмисленню якої присвячені численні роботи мислителів різних епох, таких як: Гесіод, Емпедокл, Платон, Плотін, Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Аврелій Августин, Марсіліо Фічіно, Григорій Сковорода, Йоганн Фіхте, Артур Шопенгауер, Серен К'єркегор, Зигмунд Фройд, Еріх Фромм, Макс Шелер, Дитріх фон Гільдебранд та багато інших. Отже, осмислення любові як найсуттєвішої цінності у структурі соціокультурного коду європейської цивілізації, у витоків якої перебуває саме античність, а також дослідження так званого «любовного дискурсу», який починаючи з античної культури набув історичних трансформацій і різних смислових нашарувань, відкриває перспективу для нових філософсько-наукових розвідок.

По-друге, сучасний стан культури людських взаємин, який з одного боку можна охарактеризувати як «невротичну» заангажованість любов'ю (К. Хорні), а з іншого – як необізнаність у мистецтві любити (Е. Фромм), викликає дефіцит справжньої любові та появлення «антицивілізації» (К. Войтила), що супроводжується філософським обговоренням протилежної

до любові схильності – руйнівної пристрасті смертельного інстинкту («Танатосу») та сприяє виникненню ворожнечі, конфліктів та злочинів на соціальному рівні. Необхідність запобігання пануючого ресентименту як «самоотруєння душі» (М. Шелер) та рятівного сприйняття любові як найважливішого екзистенціалу, головного сенсу і основи людського буття актуалізують ретроспективне переосмислення шляхів європейської культури, починаючи з високо розвиненої у античний період культури людських прихильностей, зокрема низки відповідних концептів любові.

До вирішення зазначеної актуальної проблеми долучається у своєму ґрунтовному дисертаційному дослідженні Віталій Едуардович Туренко, що забезпечує плідну перспективу для філософсько-антропологічного переосмислення античної ідеї любові, розуміння якої розгортається на перетині взаємного застосування змістів її складових: «еросу», «філії», «агапе» й «сторге», а також супутніх концептів у доробках провідних представників давньогрецької та елліністично-римської культури.

Дана робота є вагомим оригінальним внеском у філософські дослідження як на вітчизняному, так і на міжнародному рівні. Залучені та проінтерпретовані в авторський спосіб матеріали дисертації стосуються не лише суто специфічних філософських тем, але й загальних культурних обривів і цивілізаційних викликів у релігійно-міфологічному, соціально-політичному та екзистенційно-особистісному аспектах.

Аналізуючи у першому розділі теоретико-методологічні засади дослідження ідеї любові в античній філософії, автор пропонує для застосування в даній дисертації сукупність методів та обґрунтовує переваги і актуальність класичних і сучасних підходів для філософського аналізу досліджуваної ідеї. Дослідник вдало поєднав власні міркування щодо відповідних методологічних засад зі здобутками магістральних напрямів класичного і сучасного європейського філософування.

У другому розділі йдеться про «словник любові», який, з одного боку, дисертант використовує із покладанням на його загальне розуміння у сучасній

науковій літературі, а з іншого – доповнює спектр його фундаментальних концептів, що дозволяє автору знайти, так би мовити, загальний «знаменник», умовну «формулу» розуміння любові у старогрецькій культурі.

Третій розділ присвячено ретельному перегляду міфологічних образів і сюжетів, пов'язаних з ідеєю любові. Дисертант у переконливий спосіб затверджує подвійність небесного і земного образів Афродити і Ерота.

У четвертому розділі Віталій Едуардович докладно виклав і проаналізував перші спроби осмислення ідеї любові на підґрунті різних проявів цього феномену в докласичній давньогрецькій філософії.

Доробку Платона, зокрема діалогам «Бенкет», «Федр», «Держава», «Закони», «Лісід» та ін., присвячений п'ятий розділ роботи. Дисертант розкриває досліджувану тему із врахуванням провідних інтерпретацій таких відомих філософів, як Д. Андерсон, Р. Барт, Р. Блондел, Т. Вайдер, Г.-Г. Гадамер, Н. Крік, Р. Мітчел, Д. Пулакос, Р. Росс, Д. Реале, М. Фічіно, Х. Яннарас та ін. У позитивному плані варто наголосити на вдалому зіставленні розуміння любові і дружби у вченні Платона.

У шостому розділі розглянуто осмислення любові та дружби Аристотелем. Про дружбу йдеться як про концепт, почуття та практику взаємостосунків, що засвідчує про різні методологічні засади осмислення цього феномену Стагіритом, і на цьому в переконливий спосіб наполягає дисертант.

Сьомий розділ дисертації – про елліністично-римські розмисли щодо ідеї любові, зокрема, інтерпретації грецьких і римських стоїків. Приваблює порівняльне зіставлення їх розуміння з поглядами Платона і Аристотеля, а також «етико-естетичні горизонти осмислення ідеї любові» (с. 325-327). Щодо характеристики римського періоду, автор доречно залучає песимістичне та оптимістичне розуміння любові у стоїків, зокрема у Марка Аврелія, Сенеки та ін. Через звернення до антропологічних сюжетів дисертант протиставляє стоїків епікурейцям і скептикам. Останній параграф (7.3) присвячений концепції любові у неоплатонізмі.

Варто зазначити, що джерельною базою дисертаційного дослідження постає не лише література високої античності. Автор демонструє володіння достатньо значним обсягом літератури та враховує найактуальніші джерела з даної теми, що засвідчує про високий науковий рівень проведеної роботи. Також варто позитивно охарактеризувати використання у дисертації статей і монографій, опублікованих протягом останніх кількох років, серед яких зазначимо роботи оригінальними іноземними мовами. Вказані дисертантом праці, які надруковано у фахових виданнях, належним чином репрезентують основні ідеї дисертаційного дослідження, свідчать про його достатню наукову апробацію та відповідають за кількістю та обсягом встановленим вимогам.

Дисертант достатньо переконливо синтезував досліджуваний ним матеріал, про що свідчать доволі змістовні і точні висновки роботи. Кожен з розділів закінчується експлікацією відповідних висновків, що в поєднанні із загальними висновками роботи унаочнюють відповідність між назвою, предметом, об'єктом, метою, завданнями, методами дослідження, науковою новизною і, власне, детально, в слушний спосіб, розгалуженими висновками.

Особливо варто наголосити на важливому значенні власних перекладів дисертанта з грецької та латини. Перш за все це стосується останнього додатку у тексті дисертації (с. 422-500), в якому уміщено авторські переклади українською мовою оригінальних текстів античних мислителів, починаючи від софістів і Демокріта та закінчуючи Плотіном. Примітним є те, що дані тексти дисертант наводить білінгвою, чим розкриває і верифікує специфіку власних авторських перекладів. Крім того, ґрунтовна філологічна підготовка Віталія Едуардовича неодноразово привертає увагу й у самому тексті дисертації. Як приклад, зазначимо його власне тлумачення щодо перекладу лексеми «ξύμβολον» із платонівського «Бенкету» (с. 218-219), яке на відміну від поширених перекладів В. Карпова і У. Головач набагато краще, як на нашу думку, прояснює яскравий образ андрогіну із промови Арістофана.

Відзначаючи високий рівень проведеного дослідження, глибину і ретельність аналізу, послідовність аргументації і логіку викладу, вважаємо за необхідне висловити також окремі зауваження:

1. Аналізуючи античну міфологію як основу філософської рефлексії про любов, автору доцільно було б розширити коло міфологічного співставлення за рахунок персонажів Танатосу і Діонісу, а також використати діалектичний потенціал категорій діонісійського і титанічного та аполонівського і діонісійського. Зокрема, приклад розгляду еросу крізь призму діалектики аполонівського і діонісійського у дослідницькій літературі представлено у роботі Джованні Реале «Вступ до прочитання «Бенкету» Платона». Зазначимо, що хоча дисертант і спирається у своєму дослідженні на вказану працю, але запропонований підхід залишається поза його увагою.

2. Доречно було більш детально висвітлити деякі антропологічні та релігійно-містичні засади філософського осмислення любові у платонівському корпусі текстів. По-перше, йдеться про визначення місця і ролі, що відіграє любов, зокрема ерос у контексті розуміння людської природи та структурної будови душі у вченні Платона. А саме, приділити увагу виникненню еросу під час еманції природи чоловіків («Тімей»); розкрити ерос через співвідношення трьох начал: логоса, тюмоса та епїтюмії, наприклад, на підґрунті яскравого образу душі у вигляді візничого і колісниці, що запряжена парою коней («Федр»), або з'ясувати поради щодо приборкання тиранічного Еросу за допомогою гнівного начала під керівництвом розуму («Держава»). По-друге, доцільно було детальніше зупинитися на впливі орфіко-піфагорейської традиції на платонівське розуміння душі як безсмертної субстанції на відміну, наприклад, від гомерівської традиції з розумінням душі як життєвого дихання та безсилої тіні. Вказаний акцент дозволяє пояснити характерну для Платона містико-аскетичну компоненту розуміння еросу, зі спрагою висвободити душу із тілесної в'язниці через звернення до духовного еросу та нехтування подружнім коханням, з присвяченням Сократа у таїнства через пророчицю Діотіму та палким

прагненням до моря прекрасного як такого, яке показово розкриває пантеїстичні тенденції античної містики. Саме через релігійно-містичну компоненту більш зрозумілим стає сотеріологічна проблематика діалогів «Федон», «Федр», «Бенкет», яка знаходить свій подальший розвиток у неоплатонізмі.

3. Твердження дисертанта, щодо сприйняття філософської думки неоплатонізму як вершини та підсумку античної думки стосовно осмислення феномену любові (стор. 350), як на нашу думку, не знайшло відповідного втілення у роботі як за обсягом так і за змістом. По-перше, систематичному огляду ідей Плотіна, Прокла, Порфирія і Дамаскія присвячено лише підрозділ, у порівнянні з окремими розділами для Платона та Арістотеля. По-друге, не зрозуміло, чи стосується неоплатонівській підсумок античної думки тільки ідеї «еросу», чи інших полісемантичних контекстів «словника любові». По-третє, поза детальною увагою дисертанта, залишилися питання зв'язку еросу з тріадами та еманациєю Єдиного (які як відомо, вплинули на розуміння ієрархії еросу у «Ареопагітиках») та концепція низхідної (προνοητικός) та висхідної (ἐπίστρεπτος) спрямованості божественного еросу (Прокл). Отже за неоплатонічним розумінням, якби ерос не виходив з Блага, ми б не мали сили і бажання підніматися до Блага.

4. Досліджена концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі потребує, як на нашу думку, підсумкової «робочої» дефініції (можливо стислої остаточної систематизації суттєвих ознак), тому що виявлений багатовекторний спектр дещо затьмарює ту головну «вісь» навколо якої обертається концептосфера любові в античній традиції. Відповідно виникає питання єдності реконструйованого феномену любові: що саме з'єднує між собою у одне ціле дев'ять зазначених у дослідженні лексем із «словника любові»? А також є питання щодо окреслення демаркаційної лінії для античного «словнику любові». Наприклад, О. Лосев, досліджуючи античну естетику розглядає разом з агапетичною термінологією елеологічну термінологію (eleos як жаль та співчуття), проте остання залишається поза

межами значень прийнятого у дослідженні «словника любові». Отже, доречно було звернути більше уваги на феноменологічну розвідку щодо основного сутнісного смислу античної любові, причому не тільки в тій чи іншій епосі, а в античній традиції загалом.

Зазначимо, що вказані зауваження лише відображають бачення проблеми опонентом і носять характер рекомендацій. Тобто вони не торкаються концептуальних засад роботи та її безсумнівних здобутків. Основні наукові положення та висновки дисертації принципових заперечень не викликають і складають цілком позитивне враження від роботи. Подана до захисту дисертація відповідає канонам науковості, є цілком самостійним і завершеним дослідженням, автор якого послідовно й коректно досягає поставленої у роботі мети. Узагальнюючи філософський доробок дисертанта в осмисленні запропонованої проблематики можна стверджувати про наявність чітких тенденцій концептуального відображення феномену любові у творах античних класиків.

Отже, дисертантом реалізовано плідний творчий підхід як у теоретичному, так і у практичному аспектах, завдяки якому він пропонує оригінальний напрям наукових досліджень з античної філософської культури. Водночас дисертація має міждисциплінарне значення, оскільки її результати створюють помітний внесок у вітчизняне антикознавство, а також можуть бути використані класичними філологами, релігієзнавцями та культурологами.

Висновок

Аналіз дисертаційної роботи Віталія Едуардовича Туренка показав, що його дослідження виконано у кращих наукових традиціях і знаходиться на вістрі сучасних світових тенденцій у галузі філософії. Представлена робота є завершеним у рамках поставлених завдань дисертаційним дослідженням, в якому отримані нові, науково обґрунтовані результати з філософської антропології та філософії культури.

Дисертація «Концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі» за актуальністю, новизною, науковим рівнем, обсягом отриманих результатів, глибиною їхнього аналізу та практичною цінністю повністю відповідає вимогам п. 7, 8 та 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197, а публікація і апробація результатів відповідає Наказам Міністерства освіти і науки України «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» № 1220 від 23.09.2019 року і «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 23 вересня 2019 року №1220» №496 від 27 травня 2022 р., а її автор – Туренко Віталій Едуардович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, доцент,

професор кафедри філософії

Дніпровського національного

університету імені Олеся Гончара

Повістю О.М. Шаталовича засвідчую

*Учений секретар
Дніпровського національного
університету імені
Олеся Гончара*

О.М. Шаталович

Т.В. Ходанен